
Türk Dil Kurumu'na Yayınlanan «Hekimlik Terimleri Kılavuzu» ile «Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü» Üzerinde; **ELEŞTİRİLER - ÖNERİLER DENEMESİ**

Dr. Süreyya ÜLKER

EMBOLİE: Yapılan öneri **TIKANI**'dir. Ayrıca **ATREZİ**'nin karşılığı olması da önerilmiştir. Türk-Dili Dergisinin Ocak 1979 328. sayısında emboliye yapılan öneri **TIKANTI**'dir. Oysa bu sözcük İşçil Elöve'ce **BLOĞ**'un karşılığı olarak önerilmiştir. Türk Dili Dergisinin Mart 1978 318. sayısında **ENFARKTÜS**'e **TIKANCA** denmesi önerilmiştir. Ocak 1979 sayısında **ENFARKT**'a da **TIKAK** denmiştir. Burada enfarktüsle enfarkt ayrı kavramlar sanılmıştır. Oysa enfarkt Latince **INFARCTUS** sözcüğünün Latince olmayan dillerdeki söylemidir. Sokrates'e Sokrat denildiği gibi. Enfarktten ayırmışçasına enfarktüs adı verilip tanımlanan olayınsa doğru adı İngilizcede **INFARCTION**, Almandada **INFARZIERUNG**, Fransızcadada **INFARCISSEMENT**'tir. Oky. Sözlüğüne Fransızca söylemiyle **ENFARSİSMAN** olarak girmiştir.

Doğru bir sonuca varabilmek bakımından olayın çörbilimsel (patolojik) açıklamasını yapmakta yarar görüyorum. Enfarktüs sözcüğü Latince bir yere tıkmak, doluşmak anlamına gelen **INFARCIRE** sözcüğünden kökenlenmektedir. Gerçekten de bu adla adlandırılan çok çeşitli sayırlı süreçlerin tek ortak özelliği bir yere bir takım öğelerin tıkmışmasıdır. Gerçekte bu olayın adı **ENFARKSİYON** ya da **ENFARSİSMAN**'dir. Bu olay sonucu bir takım öğelerin tıkmıştığı alanaysa **ENFARKTÜS** ya da **ENFARKT** adı verilir. Ancak enfarksiyon, enfarsisman, enfarkt terimleri dilimizde ilgi görmemiş, enfarktüs terimi olayı da, olay yerini de tanımlamak durumunda kalmıştır.

Enfarktüslerin bir bölümü dolaşım dizgesine ilişkindir. Ancak dolaşım dizgesiyle uzaktan yakından ilgisi olmayarak gelişen enfarktüsler de vardır. Söz gelişi böbreklerin yüklerine (piramit) öt kızılı (bilirubin), sarıçözü (kalsiyum), sidik ekşiti (ürik asit) kırılcaları (kristal) tıkmışmasıyla oluşan enfarktüsler böyledir.

Dolaşım dizgesine ilişkin enfarktüslerse toplardamar duruntusuna bağlı olabilir, atardamarların dokuyu yeterince besleyememelerine bağlı olabilirler. Bunun sonucu dokuda bir ölez (nekroz) gelişir. Bu bölgeye çeşitli öğeler tıkmışarak çevreden ayırt edilebilen bir üçgen oluştururlar.

Atardamarların dokuyu yeterince besleyememeleri çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Bu çoğu kez emboli adı verilen olaya bağlıdır. Söydeşi (Yani) embolus ad verilen tıkaçların tıkmışmasına bağlıdır. Ancak buna bağlı olmayabilir de. Geceleyin dolaşımın yavaşlaması da dokuya yeterince kan gitmemesine yol açabilir. Yadırcal (Allerjik) bir oluşumla damar çitinin geçirgenliğinin bozulması da söz konusu duruma yol açabilir.

Görülüyor ki, enfarktüslerin ancak bir bölümünde damarda bir tıkanma söz konusudur. Bu tür enfarktüslere de **EMBOLİK ENFARKTÜS** denmektedir. Dolayısıyla **EMBOLİ'ye TIKANCA, ENFARKTÜS TIKIŞCA** denmesi gerektiği kanısındayım.

EMBOLUS: Verilen karşılık **TIKAÇ**'tır. Tıkaç sözcüğü çok geniş bir kullanımı olup bir yeri tıkayan bütün nenler için kullanılan bir deyimdir. Embolüs te bir tıkaçtır. Trombüs te bir tıkaçtır. Türk Dili Dergisinin Ocak 1979 328. sayısında embolusa **TIKAR** denmesi önerilmiştir. Bu da tek başına terim izlenimi uyandırmamaktadır. İşçil-Elöve'nin enfarktüse karşılık olarak önerdikleri **TIKMİK** sözcüğünün embolusa uygun bir karşılık olacağı inancındayım.

EMPIYEME: Bulunan karşılık **GÖĞÜS ZARI İRİN TOPLAĞI**'dir. Burada ilk önce **TOPLAK** sözcüğünü eleştirmek istiyorum. Bu klavuzda ayrıca **HEMATOM**'a da **KAN TOPLAĞI** denmiştir. Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğünde toplak **AGREGAT**'ın karşılığı olarak gösterilmiştir. Hematom oluşumuna kan oturması dediği tüm sözlüklerde yazılıdır. Buna göre hematoma **KAN OTURTUSU** denmelidir. Dilemre empiyeme **İRİNCE** demıştır. Ben de bu görüşe katılıyorum. Empiyem yalnızca göğüs zarına özgü değildir. Bir boşlukta irin toplanması anlamına gelmektedir (Dorland). Ancak başına ya da sonuna bir takı almaksızın kullanıldığında genellikle göğüste olduğu anlaşılır. Türkçede de bu anlayışın geçerli olmaması için bir neden olmadığı kanısındayım.

ENCEPHALOCLE: Yapılan öneri **BEYİN KESELEŞİMİ**'dir. **SEL** sontakısı fıtık anlamına gelmektedir. Türkçe Sözlükte Arapça fıtık sözcüğünün Türkçesi kavlıc olarak verilmiştir. Bu durumda **İMİK KAVLIC** diyerek Farsça kese sözcüğünden burada da kurtulunabilir.

ENDEMIQUE: Önerilen karşılık **YERLEŞİK**'tir. Bu sözcük günlük dilde çok kullanılmakta olup terim olmaktan uzaktır. Endemikse yalnızca salgına özgü bir terim olup başka anlama gelmeyen bir sözcükle karşılanması doğru olur. Dilemre buna **YERLİCE** demıştır. Uygun olduğu kanısındayım. **ENZYME:** Yapılan öneriler **ANAMAYA, ÖZMAYA**'dır. Farsça maya sözcüğünün Türkçesi İşçil-Elöve'de **FİŞNAK** olarak verilmiştir. Türkçe Sözlükte de **FİŞNAMA**'nın mayalanmak anlamına geldiği belirtilmiştir. Buna göre enzime **ÖZFİŞNAK** denebilir.

EOSİNOPHİLE: Yapılan öneri **ALTUTAR GÖZE**'dir. **EOSİN** Yunancada **TAN KIZILI** demektir. (Duden). Eozinofil akyuvarın bir başka adı **EOZİNOSİT**'tir. (Dorland). Buna göre nötrofite moryuvar, bazosite külyuvar dediğimiz gibi buna da **KIZILYUVAR** diyebiliriz. Söz konusu bir ögenin eozine olan ilgisini belirten anlamı icinse **KIZILCIL** diyebiliriz.

EPIDEMIOLOGIE: Önerilen karşılık **SALGINLIK BİLİM**'dir. **EPİDEMİ**'ye de **SALGINLIK** denmiştir. Oysa epidemî **SALGIN** anlamına gelmektedir. **EPİDEMİK** sözcüğünün de aynı terimle karşılanmasının bir sorun yaratacağı kanısında değilim. İşçil-Elöve epidemiyolojiye **SALGIN BİLİM** demıştır. Ben de aynı kanısındayım.

ERYTHROBLASTE: Yapılan öneri **ÖNALYUVAR**'dır. Oky. Sözlüğünde karşılığı **ÇEKİRDEKLİ ALYUVAR** olarak verilmiştir. Doğrudur. Ancak geriye blast sontakısıyla biten başka kavramları nasıl karşılayacağımız sorunu kalmaktadır. Blast gerçekte **DÖL** anlamına gelmektedir. Tek başına bir gözeyi tanımlayacağında **DÖLGÖZE** denebilir. Türkçede yuvar sontakısıyla gözelerde **DÖLYUVAR** biçiminde kullanılabilir. Buna göre, eritroblasta **ALDÖLYUVAR** denebilir. Önalıyuar demek başka açılardan da doğru değildir. Örneğin bu durumda **PROERİTROBLAST**'a denecek birşey kalmamaktadır. Oysa öteki türlü buna **ÖNALDÖLYUVAR** denebilir.

ESSENTIEL: Verilen karşılık **TEMEL**'dir. Temel Yunanca bir sözcüktür. Esansiyelse dirgerlikte değişik anlamlarda kullanılan bir terimdir. Örneğin esansiyel hastalıkta primer sözcüğüyle eşanımlıdır. Bunun Türkçesi **BİRİNCİL**'dir. **ESSENTIELS OF DIAGNOSIS**'se Türkçeye **TANININ DAYANAKLARI** olarak çevrilebilir.

EXOSTOSE: Önerilen karşılık **UZANTI KEMİK**'tir. Kavram bir kemiğin bir yerinden sayrıl olarak dışarıya doğru sürmesini tanımlamaktadır. İlboy (Halk) arasında buna **KEMİK SOĞANI** denmektedir. Daha uygun olduğu kanısındayım.

EXTREMİTE: Verilen karşılık **UÇ**'tur. Çoğu yerde doğrudur. Ancak Latince **MEMBRUM** İngilizce **LİMB** sözcükleriyle eşanımlı olduğu yerlerde yani kolları ve bacakları tanımladığı yerlerde bu karşılık pek uygun düşmemektedir. Buna İşçil **YANDAK** demıştır. Uygun olduğu kanısındayım.

FISSURE: Verilen karşılık **ÇATLAK**'tır. Sayrıl bir oluşum söz konusu oldukça doğrudur. Dilgibilimsel olaraksa Zeren'in kitaplarında **YARIK** olarak geçmektedir. Ben de aynı kanıdayım.

GASTRİTE: Önerilen karşılık **MİDE YANGISI**'dir. Arapça mide sözcüğünün karşılığı Türkçe Sözlükte **KURSAK** olarak verilmiştir. Buna göre **KURSAKÇA** denmesi gerekir.

HYALINE: Gösterilen karşılık **CAMSI**'dir. Farsça cam sözcüğünün Türkçesi **SIRÇA**'dır. Latince de sırcayla ilgili bir başka sözcük **VITREUS**'tur. Buna **SIRÇAMSI** denmelidir. Ayırt etmek için hyaline İşçil'in önerisi olan **SIRÇALAK** denmelidir. Hiyalin ayrıca görünüşü açısından sırcayı andıran ve sayrıl durumlarda oluşan ağırmıksi (albüminoid) yapıda bir öğeyi de tanımlamaktadır. Buna da **SIRÇAMIK** denmelidir.

IMMUNOLOGIE: Yapılan öneri **BAĞIŞIKLIK BİLİM**'dir. Anlamı doğru olarak vermesine karşın kullanışsız ve uzundur. Türede karışabilecek bir kavramın geçmediğini göz önünde bulundurarak **BAĞIŞ BİLİM** denebileceği inancındayım.

INJECTEUR: Yapılan öneri **İÇİTER**'dir. Sondaki **ER** takısı içitimi yapan ve kamuda **İĞNECİ** olarak bilinen kişinin söz konusu edildiği izlenimini vermektedir. **YAZINER=EDİP, TECİMER=TACİR**'de olduğu gibi. Bu yüzden içitimin yapıldığı aracın tanımlanmak istendiği bu kavrama Prof. Dr. Cemal Mihçoğlu'nun önerdiği üzere **İÇİTEC** demenin daha doğru olacağı kanısındayım.

ISCHEMIE: Önerilen karşılık **KAN AZLIĞI**'dir. Tanımlanması gereken durum dokuların kandan boşalmasıdır. Almancası **KANDAN BOŞALMA** anlamına gelen **BLUTLEERE**'dir. Türkçede **BOŞALCA** sözcüğüyle tanımlanmasını öneriyorum.

KYSTE: Yapılan öneriler **KESELEK** ve **TORBA**'dır. Torba sözcüğünün uygun olduğu kanısındayım. Ancak Farsça kese sözcüğünden türetilen keseleğin gereksiz olduğu kanısındayım.

LENS: Gösterilen karşılık **MERCEK**'tir. Farsça **MERCİMEK** sözcüğünün bir türevi olan mercek sözcüğünün Türkçesi gerek 1935 TDK Sözlüğünde gerekse Elöve'de **GÖRGÜÇ** olarak verilmiştir. Lens ayrıca mercimek anlamına da gelmektedir. Mercimeğin Türkçesiye Türkçe Sözlükte **YASMİK** olarak verilmiştir. Uygun oldukları kanısındayım.

LETHARGIE: Önerilen karşılık **UYUKLAMA**'dır. Uyuklamanın Latincesi **SOMNOLENTIA**'dir. Letarjiye uyuklamanın ötesinde daha ağır ve sayrıl bir durumu tanımlamaktadır. **AFRİKA LETARJİSİ** denen ve Trepanozoma adlı asalaklarla oluşan bir türüne Almancada **SCHLAFKRANKHEIT**, İngilizcede **SLEEPING SICKNESS** denmekte olup Asalakbilim Sözlüğünde **UYKU HASTALIĞI** olarak geçmektedir. Buna **UYKU SAYRILIĞI** deneceği açıktır. Bunun dışındaki yerlerdeki kullanımı için letarjiye Almancada **SCHLAFSUCHT=UYKU ÇÖRÜ** denmektedir. Buna İşçil **UYURCA** demiştir. Uygun olduğu kanısındayım.

LOBE: Önerilen karşılık **DİLMİK**'tir. İşçil-Elöve'den alınmıştır. Türkçe Sözlükteyse **LOP** olarak verilmiştir. **HAZIRLOP, LOP İNCİR, LOP YUMURTA** gibi birçok yerde kullanılan bu sözcüğün Türkçe olmadığı hiçbir yerde belirtilmiş değildir.

LYMPHOMA: Önerilen karşılık **AKKAN URU**'dur. Dilemre'nin önerisi **AK UR**'dur. Bunun karıştırılabileceği söylenebilecek kavramlar **LÖKOMA** ve **LÖKOSİTOMA**'dır. Tüm sözlüklerde lökomanın sonundaki «oma» takısına karşın bir ur değil, yaralanma sonucu gözün ağdokusuda oluşan bir benek olduğu belirtilmektedir. İşçil-Elöve'de de buna **AKBENEK** denmiştir. Lökositomaysa akyuvarlardan oluşan uru andırır bir topak olarak tanımlanmaktadır. (Dorland) &. Buna **AKTOPAK** denmesini öneriyorum. Böylece lenfomaya ak ur dememek için bir neden kalmamaktadır.

MALLEUS: Verilen karşılık **ÇEKİÇ**'tir. Oky. Sözlüğünün sözcüğün kökenini Farsça **ÇÂKÛÇ** olarak vermesi konuyu araştırmama neden olmuştur. Rezenen (Raesaenen) de köken olarak Farsça **ÇAKUÇ** sözcüğünü göstermiş, ancak yanına bir «?» koymuştur. Kılavson (Clavson) sözcüğün kesinlikle ortaçağda Farsçadan Türkçeye geçmiş olduğunu belirtmiştir. Ancak bunu izleyerekten de Divanı Lügat it Türk'te geçip **DEMİRCİ ÇEKİCİ** anlamına gelen **ÇEKÛK** sözcüğünün varlığına dayanarak bir varsayımda bulunmuştur. Buna göre Türkçede çok eskiden kökü **ÇEKMEK** eylemliği olan çeküçle çekük sözcükleri vardı. İkisi de demirci çekici anlamına gelmekteydi. Bunlardan çeküç sözcüğü Farsçaya geçip **ÇÂKUŞ** biçimine dönüştü. Bunu izleyerekten de Türkçede unutuldu. Çekükse varlığını sürdürdü. Bu yüzden çeküç sözcüğü ne Uygurca örülere (metin) ne de Divanı Lügat it Türk'e girmemesine karşın Oğuzcada varlığını sürdüren çekük sözcüğü Divan'a girdi. Daha sonra ortaçağda Farsçadaki çâkuş sözcüğü anlamıyla yeniden Türkçeye çeküç söylemiyle girip çekük sözcüğünün yerini aldı.

Sözcüğe «Farsçadaki Türkçe Öğeler» adlı yapıtında yer veren Dörfer (Doerfer) **ÇAKUÇ** sözcüğünün en eski Farsça kaynaklardan Bartholome'de bile geçtiğini bildirmektedir. Farsçadan Udi, İngloy, Mingrel, Laz gibi Kafkas dillerine de geçtiğini belirtmektedir. Kılavson'un tek tutamağı olan Divan'daki çekük sözcüğünün de Farsça **ÇAKUÇ**'dan alınma olduğunu söylemektedir. Kavramın işlevini **ÇEKMEK** eylemliğiyle açıklamak oldukça güçtür. Olsa olsa **ÇAKMAK** eylemliğine bağladığımızda bir anlam kazanır. Eski kaynaklarda da bu biçimi geçmemektedir. Oysa **ÇÂK** Farsçada yarmak, kırmak anlamına gelmekte olup söz konusu aracın işlevine çok daha uygun bir köktür.

Sonuç olarak çekic sözcüğünün dilimize ortaçağda Farsçadan geçtiği üzerinde birleşilmektedir. Sözcüğü Türkçe «çekmek» eylemliğine dayatma çabalarıysa dayanaktan yoksundur.

Ayrıca malleus karşılığı olarak çekic dilimizde kökleşmiş bir dilbilimsel ad değildir. Çünkü süz konusu kemik uzman olmayanların varlığını bile belirleyemeyecekleri ölçüde küçüktür. Nerede kaldı ki dirgerilde (tıp) ilgisi olmayanlar onu yalın gözle seçip de çekice benzetsinler. Dolayısıyla dilimizde daha yaygın olup kesinlikle Türkçe olan **TOKMAK** sözcüğünün bu anlamda kullanılabileceği kanısındayım.

MANDIBULA: Verilen karşılık **ALTÇENE**'dir. Oky. Sözlüğünde **ÇENE**'nin Farsça olduğu belirtilmiştir. Derleme Sözlüğünde karşılığı **BÜKEÇ** olarak verilmiştir. Kullanılabileceği kanısındayım.

MATERIA MEDICA: Verilen karşılık **TIP GEREÇLERİ**'dir. Burada Arapça tıp sözcüğünün Türkçe karşılığı üzerinde durmaya çalışacağım. Bugüne dek tıba karşılık olarak önerildiğini gördüğüm sözcükler arasında en çok beğendiğim İşçil-Elöve'nin birincil önerileri olan **DİRGERLİK**'tir. Burada **DİR-**